

Spinozovo morálne náboženstvo a politická morálka*

Stanley Rosen

Spinoza je prvým filozofom, ktorý napísal systematickú obranu demokracie. Táto obrana sa zdá byť nevyhnutným dôsledkom jeho reflexií o povahe sveta, o ľudskej psychológii a o tom, ako môžu ľudia dosiahnuť blaženosť. Jeho otvorené odmietnutie tradičnej morálky a tradičnej politickej filozofie mu umožnilo sformulovať novú cestu, ako dosiahnuť harmóniu medzi v zásade egoistickými individuami. Spinoza pre potreby argumentácie na začiatku prijíma predstavu o nadprirodzenom pôvode Biblie. Potom však prechádza smerom od konvenčných názorov k nekonvenčným záverom. Bibliu treba skúmať takisto, ako skúmame prírodu. Na rozdiel od Maimonida, ktorý bol pre Spinozu jedným z hlavných stredovekých židovských prameňov, musia sa princípy interpretácie Biblie odvodiť priamo z Biblie, a nie z vopred utvoreného filozofického stanoviska. Hovorí, že keď k Biblii pristupujeme nepredpojato, zistíme, že

špekulatívne myšlienky, ktoré hlásali proroci sa zhodujú s protirečivými a chabými názormi akýchkoľvek iných nefilozofov. Vedecká analýza Písma založená na historických, lingvistických a biografických poznatkoch, ako i podrobné štúdium vnútorných protirečení a chýb v samotných biblických textoch, nás zbaví predstavy, že toto dielo môže byť autoritou aj v špekulatívnych otázkach. Na druhej strane, náuka Písma je všade rovnaká a ľahko pochopiteľná. Proroci sa môžu rozchádzať pri špekulatívnych otázkach, avšak vo veciach Božieho zákona morálky sú v dokonalej harmónii. V tomto zmysle sú predzvesťou občanov najlepšej republiky. Boží zákon ako evidentná a univerzálna náuka Písma musí byť základom nášho chápania Písma svätého.

Pravé náboženstvo má autoritu výlučne nad konaním; každé náboženstvo, ktoré sa usiluje uplatniť teoretickú autoritu, sa stáva poverou. „Cieľom filozofie totiž

* Mierne upravená a skrátená verzia kapitoly o Spinozovi v zborníku *History of Political Philosophy* (ed. Leo Strauss a Joseph Cropsey) pripravená pre toto vydanie časopisu *Kritika & Kontext*.

nie je nič než pravda; cieľom viery však, ako sme obšírne vyložili, len poslušnosť a zbožnosť.¹ Keďže „poslušnosť“ znamená poslušnosť voči Božím zákonom, povaha poslušnosti je daná definíciou zbožnosti. Čo je teda zbožnosť? Odpoveď, odvodená z Písma, je jasná, nepochybná a jednoduchá. Po prvé, zbožnosť si vyžaduje zhodu v minimálnom množstve teoretických tvrdení, napríklad, že existuje všemocný Boh, od ktorého záleží naše spasenie.

**PRAVÉ NÁBOŽENSTVO
MÁ AUTORITU
VÝLUČNE NAD
KONANÍM; KAŽDÉ
NÁBOŽENSTVO,
KTORÉ SA USILUJE
UPLATNIŤ TEORETICKÚ
AUTORITU, SA STÁVA
POVEROU.**

Po druhé, skutočná cnosť spočíva výlučne v láske k Bohu a k svojmu blížnemu. Láska k Bohu je vyjadrená láskou k nášmu blížnemu (a zároveň v prispôsobení sa verejným prejavom pobožnosti). Láska k blížnemu znamená rešpektovať jeho práva. Keďže jeho práva sú dané pozitívnymi zákonmi, zbožnosť si vyžaduje nielen to, aby sme dodržiavali zákony štátu, ale ona sama je založená na tejto poslušnosti.

Pravdivá náuka Písma sa interpretuje tak, aby sa zbožnosť prakticky stotožnila

s dodržiavaním zákonov a patriotizmom. Tým, že Spinoza obmedzil autoritu náboženstva na morálku (ktorej presné pravidlá definuje politický systém), podarilo sa mu oslobodiť rozum od nebezpečenstva povier a zároveň zachovať pozitívne dôsledky viery. Poukázal na to, že rozum a zjavenie sú vo vzťahu k obsahu morálky alebo náboženstva v zhode a tiež na to, v ako zmysle sú rozum a zjavenie od seba nezávislé, ale aj v čom sú spojené. Univerzálna zmluva, ktorá nahradila onú konkrétnu zmluvu medzi Bohom a Židmi, je prostriedkom na vrodené poznanie Boha ako zdroja morálky. Inými slovami, táto zmluva je náboženská manifestácia tých vrodenných ideí, od ktorých rozum odvodzuje morálne princípy. A napokon, samotné zjavenie človeku poskytuje dôkaz, že jeho spása závisí od toho, ako poslúchne tieto princípy. Keďže podľa Spinozovho politického argumentu sú morálne princípy najvernejšie vyjadrené zákonmi najlepšieho politického režimu, náboženstvo poskytuje dôkaz, že zbožnosť spočíva výlučne v poslušnosti voči správne politickému poriadku, a ešte všeobecnejšie, voči danej, legálne ustanovenej vláde.

V posledných kapitolách Teologicko-politickej rozpravy Spinoza ukazuje, že politická náuka prirodzeného náboženstva je v harmónii so zjavenou morálkou (ako sme práve poznamenali). Prirodzený rozum, ktorý náleží každej smrteľnej bytosti, nás učí *jus naturale* (prirodzenému zákonu, *pozn. prekl.*). Aktivita má svoj pôvod v boji o prežitie. Napríklad ryby žijú vo vode a požírajú menšie ryby v súlade s prirodzeným právom, ktoré je jednoducho vyjadrením ich odhodlania žiť. Ako hovorí Spinoza, „príroda vo svo-

jom absolútnom poňatí má zvrchované právo nad všetkým, čo je, a to znamená, že právo prírody siaha až tam, kam siaha jej moc.² V prirodzenom stave je teda konanie zla nemožné: nič, čo robíme, nie je zakázané, pretože všetko, čo sa deje, je prirodzené. Konanie zla je možné len v rámci spoločnosti ako porušenie zákona. Konanie zla je porušením základnej túžby po prežití. Znamená to, že človek je od prirodzenosti politický tvor, pretože politická spoločnosť je nevyhnutná pre ľudské prežitie a dokonalosť. Spoločnosť je vytvorená rozumom a je nástrojom, vďaka ktorému sa rozum stáva dokonalým. Dokonalosť rozumu je dokonalosťou samotného človeka: je dokonalosťou jeho moci. Snaha zdokonaľovať ľudskú moc vedie človeka nielen do spoločnosti, ale aj k snahe spoznať – a realizovať – najlepšiu spoločnosť.

Je rozumné zosúladiť svoje správanie so situáciou. Ľudia majú rôzne povahy, a keďže len málokto z nich sú filozofi, najlepšia spoločnosť sa musí prispôbiť povahe väčšiny. Základné prispôbenie spočíva v tomto zmysle v pochopení, že všetci ľudia konajú na základe kalkulovania o veciach dobrých (pôžitky) a nežiaducich (strasti), ale len menšina je schopná vykonať toto kalkulovanie správne. Sociálna dohoda, na ktorej je založený najlepší poriadok, môže prežiť iba vtedy, ak sa odvoláva sa na svoj vlastný záujem: „každý človek môže na základe prirodzeného práva konať ľstivo, a nie je viazaný dodržiavať zmluvu, s výnimkou, že dúfa vo väčšie dobro, alebo sa bojí

väčšieho zla.“³ Spinoza musí dokázať onej menšine a (v istom zmysle) aj väčšine, že jeho najlepší režim garantuje dobro istejšie a neposlušnosť proti tomuto poriadku odporuje vlastným záujmom.

V súlade s hlavnou úlohou „vlastného záujmu“ (*self-interest*) Spinoza dával prednosť demokracii. Štát existuje pre dobro jednotlivca, a je v záujme dobra jednotlivca, aby svoju individualitu podrobil spoločnej moci. Každý jednotlivec odstúpi štátu celú svoju moc, takže demokracia „je obecný spolok ľudí, ktorý ako celok má zvrchované právo na všetko, čo ním je.“⁴ Každý občan „či už slobodne, alebo zo strachu pred zlými trestmi“ bude teda musieť poslúchať suverénnu autoritu. Pokiaľ všetci ľudia súhlasia s prenesením všetkej svojej moci na vládu, ktorá vyjadruje vôľu všetkých, všetci participujú na samovláde. Nejde o nič iné ako snahu o vlastné prežitie. Keďže demokracia vyhovuje tejto prirodzenej potrebe, lebo je zlučiteľná s rôznymi povahami a zároveň si udržiava spoločný všeobecný cieľ, demokratický systém je vhodnejší ako iné režimy.

Spinozova politická filozofia je osobitne zaujímavá dnes, pretože sa v nej spája uznanie modernej vedy a tradičná predstava o normatívnej funkcii filozofie. Spinozova verzia demokracie nám (bez ohľadu na jej historickú dôležitosť) pripomína problémy, ktorým musia čeliť všetci tí, ktorí milujú slobodu. Navyše nás upozorňuje, že zachovať slobodu bude veľmi ťažké, ak v nás vyhasne láska k premýšľaniu.

Z anglického originálu preložil Tomáš Forró

1 Traktát theologicko-politický, Obelisk Praha 1922, s. 260

2 Tamže, s. 273.

3 Tamže, s. 279.

4 Tamže.

Spinozizmus dneška

Gilles Deleuze

Úryvky z: *Spinoza a My*

O rozdiel medzi Etikou a Morálkou

Spinoza a My:

Spisovatelia, básnici, hudobníci, režiséri aj maliari, a dokonca i náhodní čitatelia, možno zistia, že sú spinozovcami; naozaj, je oveľa pravdepodobnejšie, že to budú skôr oni ako profesionálni filozofi. Je to otázka ich praktickej koncepcie „plánu“ [Deleuze rozlišuje medzi „plánom/rovinou“ *transcendencie* – čo je organizácia alebo vývoj daný zhora; a plánom/rovinou *imanencie*, čo nie je organizácia daná zhora, ale ktorej „proces tvorby musíme chápať sám osebe, prostredníctvom toho, čo dáva, v tom, čo dáva“ (*poznámka B.E.*)]. Je nemožné, aby bol niekto spinozovcom a nevedel o tom. Ide skôr o zvláštne Spinozovo privilegium, ktoré zjavne dosiahol len on a nikto iný. Je to filozof, ktorý disponuje výnimočným konceptuálnym aparátom, veľmi premysleným, systematickým a vedeckým; a zároveň je exemplárnym objektom bezprostredného, bezprecedentného stretnutia, takže nefilozof, a dokonca i človek bez formálneho vzdelania, od neho môže získať náhle duševné osvietenie, „iskru“. V tom okamihu akoby si človek uvedomil, že je spinozovcom, zhltnie ho to, vtiahne do systému alebo do kompozície.... Spinozu možno čítať dvojakým spôsobom: na jednej strane sys-

tematicky, sledujúc všeobecné idey a súhru jednotlivých častí; ale na druhej strane a zároveň ho možno čítať emocionálne, bez poznania celku, keď čitateľa tempo tej či onej časti unáša vpred alebo ho zastaví, vyburcuje k pohybu alebo upokojí, zatrasie ním alebo ho utíši. Kto je spinozovcom? Niekedy je to, samozrejme, jedinec, ktorý robí „na“ Spinozovi, na Spinozových konceptoch, ak predpokladáme, že to robí vďačne a s obdivom. Ale spinozovcom je tiež jedinec, ktorý síce nie je filozofom, ale získa od Spinozu pocit, množinu pocitov, kinetickú determináciu, impulz, a Spinoza sa pre neho stane stretnutím, vášňou. Spinoza je jedinečný v tom, že on, najfilozofickejší z filozofov...učí filozofov, ako sa stať nefilozofmi.“

O rozdiel medzi etikou a morálkou:

Keby etika a morálka iba rôzne interpretovali tie isté koncepty, rozdiel medzi nimi by bolo čisto teoretický. Ale nie je to tak. Spinoza v celom svojom diele neustále odsudzuje tri typy osobností: človeka so smutnými vášňami, človeka, ktorý tieto vášne využíva a potrebuje ich na to, aby na nich založil svoju moc; a človeka, ktorého trápi ľudský údol a vášne ľudí vo všeobecnosti (možno si z nich robí posmech,

DELEUZE O SPINOZOVI

pretože nimi opovrhuje, ale jeho výsmech je zlým humorom): otrok, tyran, kňaz ... trojica moralistov. Od Epikurových a Lukréciových čias nikto nepoukázal na hlboké implicitné prepojenie medzi tyranmi a otrokmi: „V despotických zriadeniach je najväčším a základným tajomstvom prekabátiť občana, zamaskovať strach, ktorý ľudí drží pri zemi, zvodným rúchom náboženstva, takže môžu bojovať rovnako odvážne za otroctvo ako za bezpečnosť, a nevnímať riskovanie vlastnej krvi a životov za tyranovu márnomyseľnosť ako hanbu, ale ako najväčšiu poctu“ (*TPR*: Dodatok). Umožňuje to skutočnosť, že smutná vášeň je komplexom, v ktorom sa spája bezhraničná túžba so zmätenou myslou, chamtivosť s poverčivosťou. „Tí, čo najdychtivejšie prijímajú akúkoľvek poverčivosť, túžia predovšetkým po externých výhodách“. Tyran potrebuje smutné duše na to, aby uspel, a smutné duše potrebujú tyrana, aby boli spokojné a množili sa. Koniec koncov, spája ich práve nenávisť k životu, ich opovrhovanie životom. *Etika* vykresľuje portrét *namrzeného človeka*, ktorý považuje radosť za urážku, a ktorého jedinou vášňou je úbohosť alebo nemohúcnosť. „*Naproti tomu tí, ktorí vedia ľudí len napádať a skôr im vyčítať chyby, ako ich učiť cnostiam, ktorí nevedia posilňovať ich ducha, ale ho podlamovať, sú na ťarchu seba i ostatným.* To je dôvod, prečo mnohí, kvôli príliš veľkej netrpezlivosti myslenia a falošnému náboženskému nadšeniu uprednostnili život medzi

nižšími živočíchmi než medzi ľuďmi. Sú ako chlapci alebo mladí muži, ktorí nedokážu pokojne znášať výčitky svojich rodičov a utečú sa schovať do armády. Uprednostnia nepohodlie vojny a disciplínu pod najvyšším veliteľom pred pohodlím domova a otcovým karhaním; a hoci sa pomstia svojim rodičom, dovoľia, aby ich samotných zatažovali všelijaké bremená“ (*Etika IV*, Dodatok, článok 13).

V Spinozovi je teda filozofia „života“, ktorá pozostáva práve z odsúdenia všetkého, čo nás oddeľuje od života, všetkých tých transcendentných hodnôt, ktoré sú namierené proti životu, tých hodnôt, ktoré sa viažu na podmienky a ilúzie vedomia. Život je otrávený kategóriami Dobra a Zla, viny a zásluh, hriechu a vykúpenia. To, čo život skutočne otravuje, je nenávisť, vrátane nenávisť obrátenej voči sebe samému vo forme viny. Spinoza krok za krokom objavuje to desivé spojenie smutných vášní: najprv smútku samotného, potom nenávisť, odporu, výsmechu, strachu, zúfalstva, *morsus conscientiae*, útrpnosti, rozhorčenia, závisti, pokory, kajúcnosti, sebaponižovania, hanby, ľútosti, hnevu, pomstychtivosti, krutosti.... Skutočné mesto ponúka svojim občanom lásku k slobode, a nie nádeje na odmenu či majetkové istoty; pretože „otroci, a nie slobodní ľudia, dostávajú odmeny za cnosti“.

z angličtiny preložila Jana Bašňáková